

Tko se češće razvodi? Obrazovanje i bračna (ne)stabilnost u Hrvatskoj

PETRA MEĐIMUREC*

IVAN ČIPIN

Ekonomski fakultet u Zagrebu
Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad

UDK: 347.624:37.014(497.5)

doi: 10.3935/rsp.v26i3.1581

Primljeno: kolovoz 2018.

Zagreb, Hrvatska

U radu istražujemo vezu između obrazovanja i razvoda braka u Hrvatskoj. Razvode li se češće više ili niže obrazovani? Postoje li razlike među spolovima? Mijenja li se obrazovni gradijent u riziku za razvod s vremenom (među bračnim kohortama)? Odgovore tražimo koristeći se pojedinačnim (mikro) podatcima iz vitalne statistike o sklopljenim i razvedenim brako-vima. Njih smo povezali tako da sve parove koji su u prvi brak ušli između 1989. i 2014. godine možemo pratiti od vjenčanja do razvoda ili do prekida u opažanju. Rezultati iz analize povijesti događaja pokazuju da u prosjeku, među svim bračnim kohortama, obrazovanje na rizik za razvod utječe negativno za muškarce i pozitivno za žene. Što se tiče promjena u vremenu, za oba spola pronalazimo naznake da se u sve većoj mjeri razvode oni (naj)niže obrazovani. To ih može dovesti u još nepovoljniji položaj, zato što razvod braka obično izaziva negativne posljedice, pa u budućim istraživanjima valja provjeriti kakve implikacije naši empirijski nalazi imaju za društvenu nejednakost u Hrvatskoj.

Ključne riječi: razvod braka, obrazovanje, Hrvatska.

UVOD

Razvod braka spada među najstresnije životne događaje (Holmes i Rahe, 1967.) i vrlo bogata znanstvena literatura bavi se ekonomskim, psihosocijalnim i drugim posljedicama koje može izazvati. Istraživanja pokazuju da razvod braka podiže izloženost siromaštvu, a pogotovo među ženama, koje obično dobivaju skrbništvo ako (bivši) par ima djecu (Aassve i sur., 2007.; Callens i Croux, 2009.; Vandecasteele, 2011.). Zbog razvoda braka u europskim zemljama nastaje većina jednoroditeljskih obitelji (Heuve-

line i sur., 2003.), a odrastanje samo s jednim roditeljem može negativno utjecati na dječju dobrobit (McLanahan i Percheski, 2008.). Djeca s razvedenim roditeljima u usporedbi s djecom iz cjelovitih obitelji u prosjeku ostvaruju slabiji uspjeh u školi, pokazuju više problema u ponašanju i imaju lošije razvijene društvene vještine (Amato, 2000., 2014.; Härkönen, 2014.; Härkönen i sur., 2017.). Dakle, jako je važno dobro proučiti odrednice (ili barem korelate) razvoda braka, a u ovom radu fokus je na obrazovanju.

* Petra Međimurec, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Economics and Business, University of Zagreb, Trg J. F. Kennedyja 6, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia, pmedimurec@efzg.hr

Veza između obrazovanja i razvoda braka iz nekoliko razloga privlači posebnu pozornost među istraživačima (Lyngstad i Jalovaara, 2010.; Matysiak i sur., 2014.). Prvo, postojeće teorije ne nude jednoznačne argumente o smjeru te veze. Pojedini pristupi sugeriraju da više obrazovanje pozitivno utječe na bračnu kvalitetu i stabilnost jer poboljšava obiteljski životni standard (Oppenheimer, 1997.; Jalovaara, 2001.) i tako smanjuje ekonomski pritisak, koji može dovesti do stresa i sukoba među partnerima (Conger i sur., 2010.; Williams i sur., 2015.). Međutim, postoje i pristupi koji sugeriraju suprotno, da više obrazovanje partnerima olakšava odluku o razvodu braka, zato što pruža sociokulturne i ekonomske resurse koji ublažuju posljedice prekida (Blossfeld i sur., 1995.; Kalmijn i Uunk, 2007.; Leopold i Leopold, 2016.). Drugo, dostupni empirijski rezultati također su mješoviti i pokazuju da je veza između obrazovanja i razvoda braka u nekim zemljama negativna, a u nekim zemljama pozitivna (Dronkers, 2015.). Snaga i smjer te veze ovise o društvenom kontekstu (Matysiak i sur., 2014.), no istraživanja unatoč međunarodnim različitostima u mnogim zemljama pronalaze iste trendove: brakovi su sve stabilniji za više obrazovane, dok rizik za razvod najbrže raste za niže obrazovane (Härkönen i Dronkers, 2006.; Dronkers, 2015.; Boertien i Härkönen, 2018.). Treće, takvi trendovi mogu imati bitne implikacije za nejednakost u modernim društvima. Naime, ako razvod braka izaziva uglavnom negativne posljedice i ako se u odnosu na više obrazovane sve češće razvode niže obrazovani, čiji je socioekonomski položaj ionako općenito nepovoljniji, onda promjenjiva veza između obrazovanja i razvoda braka može proširiti postojeću društvenu nejednakost i pogoršati životne šanse za djecu koja žive u jednoroditeljskim obiteljima (McLanahan, 2004.; McLanahan i Percheski, 2008.). U ovom radu ispituje se vezu između obrazovanja i razvoda braka u Hrvatskoj. Cilj je izmjeriti obrazovne razlike u riziku za razvod među

bračnim parovima i utvrditi kako se te razlike ponašaju u vremenu. Analizu, s tim u skladu, vode dva glavna istraživačka pitanja:

1. Kakva je (po snazi i smjeru) veza između obrazovanja i razvoda braka u Hrvatskoj?
2. Mijenja li se ta veza među bračnim koortama?

Specifičnost društvenog konteksta u kojem se odvija(o) obiteljski život (Gelo i sur., 2005.) čini Hrvatsku vrlo zanimljivim slučajem za međunarodnu usporedbu, no iako prethodna istraživanja dobro opisuju trendove i osnovne demografske obrasce u razvodu braka (Akrap, 1999.; Akrap i Živić, 2001.), jako je malo pažnje posvećeno vezi s obrazovanjem. Odgovori na postavljena istraživačka pitanja zato su itekako vrijedan dodatak dosadašnjoj literaturi: ne samo da šire njezin empirijski obuhvat jer rezultatima za ostale zemlje pridružuju rezultate za Hrvatsku, nego tako doprinose i boljem razumijevanju složene interakcije između makro- (društvenog konteksta) i mikročimbenika (obrazovanosti bračnih partnera) koji oblikuju rizik za razvod.

Sadržaj ovog rada organiziran je kako slijedi. Najprije se jezgrovito objašnjavaju teorijske spoznaje o vezi između obrazovanja i razvoda braka i na tom temelju postavljaju se istraživačke hipoteze, a zatim slijedi kratka rasprava o njihovoj primjenjivosti u hrvatskom slučaju. U nastavku se opisuju podatci i metode s pomoću kojih se procjenjuje veza između obrazovanja i razvoda braka u Hrvatskoj, a nakon prikaza i interpretacije proizašlih rezultata razmatraju se njihove implikacije i uz osvrt na prednosti i ograničenja provedene analize iznose se smjernice za buduća istraživanja.

TEORIJSKA PODLOGA I ISTRAŽIVAČKE HIPOTEZE

Iako ne postoji jedna općeprihvaćena teorija o razvodu braka, može se reći da vo-

deći pristupi dijele zajedničko polazište koje se zasniva na nekoj inačici maksimizacije korisnosti (Lyngstad i Jalovaara, 2010.). Tu je ključna pretpostavka da partneri »važu« ekonomske i neekonomske prednosti koje im donosi brak i uspoređuju ih s prednostima (ali i s troškovima) koje im može donijeti dostupna alternativa (samački život ili možda drugo partnerstvo). Ako partneri procijene da im dostupna alternativa nudi veće prednosti nego brak, onda se odlučuju na razvod jer tako maksimiziraju vlastitu korisnost. U ovom okviru obrazovanje se s rizikom za razvod stoga može povezati preko svojih (pozitivnih ili negativnih) učinaka na korisnost koju naspram dostupne alternative partnerima pruža brak (Matysiak i sur., 2014.; Boertien i Härkönen, 2018.).

U kakvoj su vezi obrazovanje i razvod braka?

Obrazovanje kao ljudski kapital nudi ekonomske prednosti koje prema pojedinim teoretičarima (Oppenheimer, 1997.) spuštaju rizik za razvod. Obrazovaniji partneri obično zarađuju više i na tržištu rada općenito kotiraju bolje, pa u braku ostvaruju veću ekonomsku korisnost jer zajedno imaju šire potrošačke mogućnosti i manji rizik od nezaposlenosti (Stevenson i Wolfers, 2007.). Isto tako, može se pretpostaviti da niže obrazovani partneri imaju više bračnih problema zbog lošije ekonomske situacije. Ekonomske poteškoće stvaraju stres i negativno utječu na bračnu kvalitetu, što zauzvrat može povećati rizik za razvod (Conger i sur., 2010.; Williams i sur., 2015.). Neka istraživanja pokazuju da obrazovne razlike u riziku za razvod u određenoj mjeri slabe ako se u empirijske modele uključe varijable o ekonomskoj aktivnosti i dohotku (Jalovaara, 2001.). To znači da vezu između obrazovanja i razvoda braka samo djelomično objašnjavaju ekonomski mehanizmi. Obrazovanje poboljšava i društvene, kognitivne i komunikacijske vještine koje

mogu smanjiti rizik za razvod jer doprinose međusobnom razumijevanju i partnerima omogućuju da uspješnije riješe bračne razmirice (Amato, 1996.; Blossfeld, 2014.). Dodatno, ako odgađa sklapanje braka, onda više obrazovanje na rizik za razvod može utjecati i posredno (Boertien i Härkönen, 2018.), zato što se u teorijskoj i empirijskoj literaturi kasniji ulazak u brak dosljedno povezuje s nižim rizikom za razvod (Lyngstad i Jalovaara, 2010.).

Međutim, postoje i teorije koje se pozivaju na drukčije argumente. Mikroekonomski modeli (Becker i sur., 1977.; Becker, 1993.) vezu između obrazovanja i razvoda braka analiziraju odvojeno prema spolu i sugeriraju da ženino obrazovanje narušava korisnost koja proizlazi iz braka. Iako popravlja socioekonomsku poziciju bračnog para, obrazovanje u kontekstu propuštenih prilika na tržištu rada istodobno podiže cijenu kućanskih poslova i brige za djecu, što su uvriježeno ženski i netržišni poslovi, a čak i ako su žene visokoobrazovane, muškarci su ti koji na tržištu rada tipično imaju komparativnu prednost. Beckerov mikroekonomski pristup predviđa da muž i žena izvlače najveću korisnost iz braka kad razmjenjuju svoje tržišne i netržišne vještine i tako dolaze do učinkovite specijalizacije u obiteljskim ulogama. Obrazovanje žene zbog nesudjelovanja na tržištu rada gube veću potencijalnu zaradu i za njih je tradicionalna muško-ženska specijalizacija u obiteljskim ulogama manje vjerojatna, a takva bračna dinamika iz ove perspektive spušta dobitak od braka i podiže rizik za razvod. Prema psihosocijalnim teorijama, s druge strane, umjesto da spuštaju dobitak od braka, obrazovanje i ostali ekonomski resursi ženama pružaju samostalnost i financijsku sigurnost, što im omogućuje da si lakše (i češće) »priušte« razvod ako su u nesretnom braku (Sayer i Bianchi, 2000.; Schoen i sur., 2002.; Kreager i sur., 2013.).

Štoviše, troškovima koji se povezuju s razvodom, i koji u usporedbi s brakom do-

stupnu alternativu čine više ili manje pristupačnom, u teorijskom okviru s polazištem u ideji o maksimizaciji korisnosti pripada vrlo važno mjesto (Matysiak i sur., 2014.). Naime, čak i ako nisu zadovoljni u braku, partneri bi mogli odustati od razvoda ako procijene da će im stvoriti previsoke troškove. Ti troškovi ne moraju biti isključivo ekonomske naravi, nego obuhvaćaju i sve druge neekonomske zapreke koje otežavaju ili obeshrabruju razvod braka. S tim u vidu, može se pretpostaviti da obrazovanje podiže rizik za razvod, zato što se sa životnim promjenama i posljedicama koje razvod braka izaziva obrazovaniji partneri uglavnom nose bolje. Na primjer, uz to što se s ekonomske strane u kraćem roku oporavljaju od razvoda (Leopold i Leopold, 2016.), obrazovaniji partneri često imaju liberalnije stavove zbog kojih se mogu spremnije suprotstaviti tradicionalnim normama o braku i obitelji (Blossfeld i sur., 1995.), u slučaju prekida u prosjeku primaju veću društvenu podršku (Kalmijn i Uunk, 2007.), a obično i brže pronalaze nove partnere (Ivanova i sur., 2013.).

Postojeće teorije, dakle, navode na sljedeće, međusobno vrlo različite istraživačke hipoteze:

H1a Obrazovanje spušta rizik za razvod. (Zato što obrazovanje partnerima donosi ekonomske i neekonomske prednosti koje promoviraju bračnu kvalitetu i stabilnost.)

H1b Veza između obrazovanja i razvoda braka specifična je prema spolu: muževo obrazovanje spušta rizik za razvod, a ženino obrazovanje podiže rizik za razvod. (Kad je riječ o muškarcima, socioekonomski resursi stabiliziraju brak, no kad je riječ o ženama, socioekonomski resursi destabiliziraju brak, ne samo zato što partnerima uskraćuju korisnost od specijalizacije u obiteljskim ulogama, nego i zato što ženama nude neovisnost i tako im olakšavaju razvod.)

H1c Obrazovanje podiže rizik za razvod. (Zato što obrazovanje ublažuje s pre-

kidom povezane ekonomske i neekonomske troškove i posljedice; razvod kao dostupna alternativa braku obrazovanijim je partnerima pristupačniji.)

Iako su po sadržaju oprečne, postavljene istraživačke hipoteze izvedene su iz iste polazišne pretpostavke, prema kojoj brak opstaje sve dok partnerima nudi veću korisnost nego razvod, a nepodudarnost u očekivanom utjecaju obrazovanja rezultat je raznovrsnih (ekonomskih, sociokulturnih i psiholoških) mehanizama koje pojedine teorije naglašavaju i za koje se predviđa da djeluju u suprotnom smjeru. Teško je jednom mehanizmu unaprijed dati prednost i nema razloga zaključiti da svi ne djeluju istodobno, a ako se uzajamno poništavaju, onda vezu između obrazovanja i razvoda braka oblikuje ravnoteža u kojoj se nalaze. Ta ravnoteža ovisi o društvenom kontekstu, odnosno o normativnom i ekonomskom okruženju u kojem se odvija obiteljski život (Härkönen i Dronkers, 2006.; Matysiak i sur., 2014.), a poznate sociološke i demografske teorije objašnjavaju kako.

Društveni kontekst i veza između obrazovanja i razvoda braka

Sociolog William J. Goode vjerojatno je prvi prepoznao da društveni kontekst oblikuje utjecaj koji visoko obrazovanje i pridruženi sociokulturni i ekonomski resursi imaju na razvod braka. U svojoj je teoriji (Goode, 1962.) ponudio sljedeće objašnjenje. Ako izaziva velike ekonomske i normativne troškove, onda je razvod braka svojevrsna »privilegija« koju si mogu priuštiti samo boljestojeći društveni slojevi. Međutim, ako je priuštiv svima, onda se razvod braka češće događa među nižim društvenim slojevima, čija nepovoljna socioekonomska situacija ruši kvalitetu obiteljskog života (Goode, 1951., 1962.). Ukratko, što su ekonomske i društvene zapreke razvodu braka niže, to je veza između obrazovanja i razvoda braka u manjoj mjeri pozitivna ili u većoj mjeri negativna. I drugi pristupi

predviđaju da se veza između obrazovanja i razvoda braka na sličan način mijenja s društvenim kontekstom. Teorija o drugoj demografskoj tranziciji sugerira da se novi, manje tradicionalni oblici obiteljskog ponašanja (poput razvoda braka) najprije javljaju među visokoobrazovanim stanovništvom (koje lakše krši prevladavajuće društvene norme i konvencije jer raspolaže s potrebnim sociokulturnim i ekonomskim resursima), no s vremenom se, kao procesi difuzije inovacija, šire i među ostalim stanovništvom (Lesthaeghe i Surkyn, 1988.). Kad je razvod braka česta i u društvu relativno dobro prihvaćena pojava, njegova isprva pozitivna veza s obrazovanjem iščezava i poprima negativan predznak (Blossfeld i sur., 1995.; Hoem, 1997.).

Ove dvije (modernizacijske) teorije slažu se u pretpostavci da obrazovanje na rizik za razvod može utjecati i pozitivno i negativno: s jedne strane, sociokulturni i ekonomski resursi olakšavaju prekid pa podižu rizik za razvod, no s druge strane, sociokulturni i ekonomski resursi brak čine kvalitetnijim i manje stresnim pa spuštaju rizik za razvod. Kad je u ekonomskom ili društvenom smislu razvod braka težak, jači je pozitivan utjecaj, ali kad je uobičajen i pristupačan, jači je negativan utjecaj. Modernizacija, s tim u skladu, stvara preduvjete za prijelaz iz pozitivne u negativnu vezu s obrazovanjem, zato što donosi društvene promjene koje postupno smanjuju zapreke razvodu braka. Pritom su osobito važne one promjene koje se tiču uloge i položaja žena u obitelji i društvu, a koje osim na troškove izazvane razvodom utječu i na korisnost dobivenu brakom.

Ekonomsko osnaživanje žena jedan je od ključnih čimbenika u slabljenju pozitivne (u jačanju negativne) veze između obrazovanja i razvoda braka (Härkönen i Dronkers, 2006.; Matysiak i sur., 2014.). Postoje dva moguća objašnjenja. Prvo, zaposlenost žena spušta njihovu ekonomsku ovisnost o muževima. Kad je participacija

žena na tržištu rada raširena, onda i niže obrazovane žene imaju veće šanse za plaćeno zaposlenje, što (barem djelomično) uklanja ekonomske zapreke razvodu nesretnog braka, pa čak i za muškarce, koji će se lakše opredijeliti za razvod ako se njihove žene mogu same uzdržavati (Kalmijn i sur., 2004.). Drugo, u modernim društvima, gdje je dvohraniteljski model obitelji sve više norma pa je uobičajeno da žene rade za plaću i ekonomski doprinose kućanstvu, specijalizacija u obiteljskim ulogama manje je korisna za bračnu stabilnost od boljeg standarda koji za sobom povlači još jedan dohodak (Matysiak i sur., 2014.). To je ponajprije vidljivo na bračnoj stabilnosti među visokoobrazovanim ženama, koje svojim dohotkom obično više doprinose obiteljskom budžetu i češće su primarni hranitelj u kućanstvu (Esteve i sur., 2016.). Naime, ako su i ženini (a ne samo muževi) resursi važni za sveukupan obiteljski socioekonomski status (Oppenheimer, 1997.), onda i muškarci gube više razvedeći se od visokoobrazovanih žena (baš kao što i žene gube više razvedeći se od visokoobrazovanih muškaraca). Poticaj sve nižem riziku za razvod među visokoobrazovanim muškarcima i ženama može dati i njihova veća sklonost ravnopravnoj raspodjeli obiteljskih obveza i poslova u kućanstvu (Bonke i Esping-Andersen, 2011.; Sullivan i sur., 2014.), zato što je u modernim društvima, gdje simetrija u muško-ženskim ekonomskim ulogama jača, egalitarizam u obiteljskoj sferi sve važniji »sastojak« za stabilan brak (Esping-Andersen i Billari, 2015.; Goldscheider i sur., 2015.).

Svi opisani teorijski argumenti idu u prilog istoj istraživačkoj hipotezi, prema kojoj društvene promjene na sljedeći način usmjeravaju obrazovne razlike u riziku za razvod:

H2 Veza između obrazovanja i razvoda braka u padajućoj je mjeri pozitivna (u rastućoj je mjeri negativna); drugim riječima, niže obrazovani razvode se sve češće u odnosu na više obrazovane. (Zato što moderni-

zacija spušta ekonomske i društvene zapreke razvodu braka, čineći ga pristupačnijim za niže obrazovane, dok istodobno podiže koristi od braka za više obrazovane.)

Postojeći empirijski rezultati potvrđuju teorijska očekivanja o vezi između obrazovanja i razvoda braka: komparativne studije (Härkönen i Dronkers, 2006.; Matysiak i sur., 2014.; Dronkers, 2015.) pronalaze negativnu vezu u manje tradicionalnim zemljama (poput nordijskih zemalja), gdje je razvod braka čest i izaziva relativno niske troškove, i pozitivnu vezu u zemljama s tradicionalnijim obiteljskim sustavom (poput mediteranskih zemalja), gdje razvod braka (još uvijek) nije čest i izaziva relativno visoke troškove. Međutim, različitim zemljama nešto je ipak zajedničko. U nekim zemljama, gdje je rizik za razvod već dugo općenito visok i veći je za niže obrazovane, negativna veza jača (Hoem, 1997.; Martin, 2006.), a u drugim zemljama, gdje je rizik za razvod kasnije počeo rasti i veći je (ili je prije bio) za više obrazovane, pozitivna veza slabi ili se mijenja u negativnu (Bernardi i Martínez-Pastor, 2011.; Salvini i Vignoli, 2011.). Dodirna je točka, dakle, to što obrazovanje s vremenom pokazuje sve povoljniji utjecaj na bračnu stabilnost, pa pojedini istraživači (Matysiak i sur., 2014.) ističu da je riječ o univerzalnom trendu i zaključuju da se u svim zemljama gdje rizik za razvod ubrzano raste može očekivati prijelaz iz pozitivne u negativnu vezu s obrazovanjem.

Hrvatski slučaj

Kao i druge bivše socijalističke zemlje u srednjoj i istočnoj Europi, Hrvatska je potkraj 1980-ih i na početku 1990-ih doživjela raspad dotadašnjeg sustava, a tranzicija u kapitalističko gospodarsko i političko uređenje za sobom je povukla ogromne društvene promjene. Ovisno o specifičnostima svake zemlje, te su promjene u većoj ili manjoj mjeri utjecale i na demografske procese (Philipov i Dorbritz, 2003.).

U Hrvatskoj su tijekom 1990-ih zbog rata i svojevrsne društvene retradicionalizacije već ispodprosječni pokazatelji o razvodu braka pali na još nižu razinu (Puljiz, 2002.), a iako su njihove vrijednosti do danas bitno premašile tu razinu s kraja dvadesetog stoljeća, podatci pokazuju da se u Hrvatskoj brakovi i dalje razvode rjeđe nego u većini europskih zemalja, uključujući i bivše socijalističke zemlje (Eurostat, 2018.). Anketna istraživanja ujedno potvrđuju da je Hrvatska pretežno konzervativno europsko društvo u kojem se održala naklonost prema tradicionalnim oblicima života u obitelji i braku (Črpić i sur., 2010.) i u kojem su stavovi o razvodu braka relativno nepovoljni (Gelissen, 2003.). Pojedini autori (Zrinščak, 2008.) ispodprosječne pokazatelje o razvodu braka u Hrvatskoj pripisuju i nepovoljnim ekonomskim prilikama, sugerirajući da zbog egzistencijalnih problema parovi koji bi se inače razveli ostaju u braku.

Takva ekonomska i normativna klima, u skladu s prethodnom teorijskom raspravom, ide u prilog pretpostavci da se u Hrvatskoj od niže obrazovanih češće razvode više obrazovani, koji si to lakše mogu priuštiti. Ta pretpostavka mogla bi prije svega vrijediti za žene, čije visoko obrazovanje i prateći veći ekonomski potencijal čine znatnije odstupanje od tradicionalnih normativnih očekivanja o braku, obitelji i muško-ženским ulogama. S obzirom na obrazovnu ekspanziju, u kojoj kao i drugdje (Esteve i sur., 2016.) prednjače žene (DZS, 2016.), znači li to da se u Hrvatskoj sklapa sve više brakova s povećanim rizikom za razvod? Ili je možda ipak opravdano pretpostaviti da Hrvatska slijedi primjer mnogih drugih zemalja gdje rizik za razvod najbrže raste za one (naj)niže obrazovane?

Naime, posljednja su desetljeća u Hrvatskoj obilježili i procesi koji prema ranije navedenim teorijskim argumentima potiču na sve manje pozitivnu (sve više negativnu) vezu između obrazovanja i razvoda braka. Iako su (još uvijek) ispodprosječni, u Hrvat-

skoj pokazatelji o razvodu braka u zadnjim godinama nešto brže rastu (Eurostat, 2018.), a obiteljska se struktura, iako sa stanovitim zaostatkom u odnosu na razvijenije europske zemlje, postupno pluralizira (Gelo i sur., 2005.; Zrinščak, 2008.). Uz to, u Hrvatskoj su na djelu i promjene u strukturi rada koje nekadašnju stabilnu i kontinuiranu zaposlenost sve više potiskuju i zamjenjuju fleksibilnijim i nesigurnijim vrstama zaposlenja (Zrinščak, 2008.), a u takvim uvjetima ekonomske prednosti višeg obrazovanja sve su važnije za obiteljski životni standard i bračnu stabilnost (Oppenheimer, 1997.). Bilježi se i pomak prema egalitarizmu u pogledu odnosa među spolovima, a pritom su manje tradicionalnom svjetonazoru o muško-ženskim ulogama u prosjeku više skloni upravo obrazovaniji muškarci i žene (Črpić i sur., 2010.). Štoviše, istraživanja pokazuju da i sama obrazovna ekspanzija, čak i bez promjena u društvenim normama, može biti dovoljna da izazove preokret u vezi između obrazovanja i razvoda braka (Grow i sur., 2017.). Ostaje za vidjeti vrijedi li to i u hrvatskom slučaju; kad je riječ o vezi između obrazovanja i razvoda braka, koji društveni čimbenici odnose prevagu?

PODATCI I METODE

Ovaj rad ima dvostran cilj: prvo, izmjeriti obrazovne razlike u riziku za razvod u Hrvatskoj i, drugo, ispitati mijenjaju li se te razlike i kako među bračnim kohortama. Istraživanje se zasniva na pojedinačnim (mikro) podacima iz vitalne statistike o sklopljenim i razvedenim brakovima za razdoblje od 1989. do 2014. godine. To su podaci koji se državnoj statistici dostavljaju na obrascima DEM-3 (za sklopljene brakove) i RB-1 (za razvedene brakove). Budući da je riječ o povjerljivoj građi, s podacima se rukovalo u takozvanoj »sigurnoj sobi« u

Državnom zavodu za statistiku i to bez izravnih identifikatora koji bi mogli narušiti nečiju privatnost. Proizašli su rezultati iz Državnog zavoda za statistiku dostavljeni naknadno, poslije još jedne provjere u svrhu zaštite tajnosti podataka.

Najprije je pripremljena baza za analizu. Osnovna je namjera bila stvoriti »bračne biografije«, odnosno sve parove koji su sklopili brak između 1989. i 2014. godine pratiti do razvoda ili do prekida u opažanju. Zato je vitalna statistika o sklopljenim brakovima spojena s vitalnom statistikom o razvedenim brakovima u jednu, zajedničku bazu. Prvo su među RB-1 podacima o razvedenim brakovima pronađeni i izdvojeni oni koji su sklopljeni između 1989. i 2014. godine, a zatim su ti podaci spojeni s DEM-3 podacima o sklopljenim brakovima. Spajanje je provedeno prema datumskim varijablama, pod pretpostavkom da se radi o istom paru ako se RB-1 sadržaj poklapao s DEM-3 sadržajem prema danu, mjesecu i godini sklapanja braka i prema danu, mjesecu i godini rođenja i za muža i za ženu.¹ Takvim postupkom s podacima o sklopljenim brakovima uspješno je spojeno gotovo 90% podataka o razvedenim brakovima.

U bazi su zadržani samo parovi u prvom braku i svako se opažanje pratilo od vjenčanja do razvoda, do kraja 2014. godine ili do dvadesete godišnjice braka, što god bilo prije, a rizik za razvod istražio se metodom analize povijesti događaja (Blossfeld i sur., 2007.), s trajanjem od ulaska u brak kao osnovnom vremenskom varijablom. U tako uređenoj bazi ostalo je 510 855 parova, koji su svi zajedno u braku proveli 6 151 277 godina (toliko su dugo ukupno bili izloženi riziku za razvod; to su »parovi-godine« u braku), a među tim parovima do kraja 2014. godine i prije dvadesete godišnjice braka

¹ Datumske su varijable uzete u nedostatku izravnih identifikatora. Neke su vrijednosti nedostajale i zato se nisu poklapale, pa je spajanje išlo iterativno, a svaka je sljedeća iteracija pritom ispuštala pojedine datumske varijable.

razvelo se njih 44 336 (toliko je događaja zabilježeno u analizi povijesti događaja). Jedno je ograničenje to što se mortalitet i migracija nisu mogli uzeti u obzir. Neke se parove, dakle, vjerojatno pratilo dulje nego što je trebalo i izloženost riziku za razvod u maloj je mjeri zasigurno precijenjena. Zato se eksperimentiralo s cenzurom: zaključci su, osim pri dvadesetoj, provjereni i s cenzurom pri desetoj i petnaestoj godišnjici braka.

Rizik za razvod postavljen je kao funkcija fiksnih i u vremenu promjenjivih kategorijskih kovarijata. Nulti, *baseline* rizik za razvod, koji se odnosi na par sa svim kovarijatima u referentnoj kategoriji, u ra-

zličitim regresijskim modelima specificiran je na više načina. Naposljetku je odabrana proširena inačica eksponencijalnog modela u kojoj je trajanje od ulaska u brak »razlomljeno« na nekoliko intervala, a oni ulaze u model kao dodatni, u vremenu promjenjivi kovarijati. Takav model rizik za razvod unutar pojedinog intervala drži konstantnim, ali dopušta da se među intervalima mijenja, što omogućuje da se njegova ovisnost o trajanju od ulaska u brak vlastoručno oblikuje. Alternativne modelske specifikacije, s drukčije zadanim *baseline* rizikom za razvod, ali i one s cenzurom pri desetoj i petnaestoj godišnjici braka, dale su slične rezultate.²

Tablica 1.

Kovarijati u analizi: događaji i izloženost prema definiranim kategorijama

Varijable	Parovi koji su se razveli		Parovi - godine u braku	
	Apsolutno	Relativno	Apsolutno	Relativno
Godine od ulaska u brak				
0 – 1	1 125	2,5	501 750	8,2
1 – 3	6 782	15,3	946 765	15,4
3 – 5	8 123	18,3	862 379	14,0
5 – 7	6 862	15,5	774 693	12,6
7 – 10	8 021	18,1	1 000 049	16,3
10 – 13	5 845	13,2	820 417	13,3
13 – 16	4 087	9,2	649 343	10,6
16 – 20	3 491	7,9	595 882	9,7
Bračna kohorta				
< 1991.	4 938	11,1	891 997	14,5
1991. – 1995.	11 344	25,6	1 839 688	29,9
1996. – 2000.	11 632	26,2	1 607 468	26,1
2001. – 2005.	9 683	21,8	1 061 806	17,3
2006. – 2010.	5 939	13,4	616 298	10,0
> 2010.	800	1,8	134 021	2,2
Kalendarsko vrijeme				
< 1991.	217	0,5	45 614	0,7
1991. – 1995.	2 771	6,3	464 656	7,6
1996. – 2000.	5 242	11,8	959 429	15,6
2001. – 2008.	17 195	38,8	2 474 612	40,2

² Kompletne rezultati iz alternativnih modelskih specifikacija dostupni su na zahtjev.

Tablica 1. Nastavak

Varijable	Parovi koji su se razveli		Parovi - godine u braku	
	Apsolutno	Relativno	Apsolutno	Relativno
> 2008.	18 911	42,7	2 206 968	35,9
Dob pri ulasku u brak				
Muš				
< 25	17 454	39,4	1 996 958	32,5
25 – 29	17 013	38,4	2 541 493	41,3
30 – 34	6 936	15,6	1 081 990	17,6
≥ 35	2 933	6,6	521 610	8,5
<i>Nepoznato</i>		0,0		0,1
Žena				
< 20	8 913	20,1	933 141	15,2
20 – 24	20 289	45,8	2 748 163	44,7
25 – 29	11 090	25,0	1 720 836	28,0
30 – 34	2 955	6,7	512 018	8,3
≥ 35	1 084	2,4	225 161	3,7
<i>Nepoznato</i>		0,0		0,2
Obrazovanje				
Muš				
Nisko	4 755	10,7	634 458	10,3
Srednje	32 816	74,0	4 223 512	68,7
Visoko	5 380	12,1	835 258	13,6
<i>Nepoznato</i>		3,1		7,4
Žena				
Nisko	5 805	13,1	788 530	12,8
Srednje	30 580	69,0	3 936 881	64,0
Visoko	6 676	15,1	977 897	15,9
<i>Nepoznato</i>		2,9		7,3
UKUPNO	44 336	100,0	6 151 277	100,0

Izvor: Autori, obrađeni podatci iz vitalne statistike o sklopljenim i razvedenim (prvim) brakovima.

Tablica 1. prikazuje deskriptivnu statistiku za sve kovarijate u analizi. Trajanje od ulaska u brak (koje je, zato što su točni datumi bili poznati, vrlo precizno izmjereno i izraženo u godinama) podijeljeno je na osam intervala, tako da odgovara teorijskim očekivanjima o razvoju rizika za razvod u vremenu (Kulu, 2014.). Budući da se evidencija o obrazovanju u vitalnoj statistici mijenjala, kako bi se dobila usporediva va-

rijabla, definirane su sljedeće tri kategorije: nisko (osnovna škola i niže), srednje (srednja škola, trogodišnja i četverogodišnja, uključujući gimnaziju) i visoko obrazovanje (viša i visoka škola, stručni studij, fakultet i poslijediplomski studij). Obrazovanje je za sve parove (i za one koji se nisu i za one koji se jesu razveli) povučeno iz DEM-3 podataka i središnji je kovarijat, a analiza obuhvaća još i: bračnu kohortu (pokazuje

kad je brak sklopljen), kalendarsko vrijeme (u vremenu promjenjiv kovarijat čija je svrha »uloviti« učinke društvenog konteksta) i dob pri ulasku u brak.³

REZULTATI

Tablica 2. prikazuje četiri procijenjena modela. Model 1 sadrži samo dva (kontrolna) vremenska kovarijata pa, mogli bismo reći, mjeri »bruto« vezu s obrazovanjem. Model 2 dodaje i dob pri ulasku u brak. Model 3 preko interakcije s bračnom kohortom ispituje promjene u obrazovnim razlikama u riziku za razvod među muškarcima. Model 4 čini isto, ali među ženama.

Odmah je uočljivo da *baseline* rizik za razvod ima tipičnu rastuću pa padajuću putanju (Kulu, 2014.): najniži je tijekom prve godine u braku, onda raste i doseže svoj vrhunac između četvrte i pete godine

u braku, a zatim postupno pada. I procjene uz kalendarsko vrijeme potvrđuju naša očekivanja. Opća nesigurnost i ekonomske (ne) prilike iz 1990-ih negativno su utjecale na rizik za razvod. To ide u prilog teoriji prema kojoj parovi u kriznim uvjetima odgađaju važne životne odluke (Philipov i Dorbritz, 2003.) i u skladu je s objašnjenjima iz postojeće literature (Puljiz, 2002.). U recentnijim godinama društveni kontekst na rizik za razvod utječe sve manje negativno (sve više pozitivno). Konačno, i dob pri ulasku u brak pokazala se kao prediktor koji snažno utječe na rizik za razvod. Dosljedno teorijskim pretpostavkama (Lyngstad i Jalovaara, 2010.), rizik za razvod to je manji što su ženik i nevjesta stariji. Još je zanimljivije za primijetiti da dob pri ulasku u brak mijenja procjene uz varijable o obrazovanju (usporediti procjene iz modela 1 s procjenama iz modela 2).

---

³ Mnogi drugi podatci koji se prikupljaju u vitalnoj statistici nisu bili dostupni na pojedinačnoj (mikro) razini. To je, na primjer, slučaj za podatke o državljanstvu, narodnosti i vjeri, dok se podatci o djeci koja su (eventualno) rođena u braku nisu mogli upotrijebiti u analizi jer su se odnosili samo na razvedene (a ne na sve) parove. Fokus je usmjeren na obrazovanje umjesto na ekonomsku aktivnost (o kojoj podatci jesu bili dostupni) iz više razloga. Prvo, obrazovanje ima širu (pa i ekonomsku) interpretaciju. Drugo, podatci pokrivaju sve parove samo pri ulasku u brak. Obrazovanje je zato »praktičniji« kovarijat jer se nakon vjenčanja vjerojatno rjeđe mijenja, a pogotovo s obzirom na rastuću dob pri ulasku u brak (Eurostat, 2018.). Treće, tako je zaobiđen problem dvosmjerne uzročnosti koji se javlja u analizi veze između ekonomske aktivnosti žena i razvoda braka (Özcan i Breen, 2012.), a koji je, kad se radi o obrazovanju, manje izražen (pod pretpostavkom da se žene, ako očekuju razvod braka, češće odlučuju na povećanje svoje ekonomske aktivnosti nego na nastavak formalnog školovanja).

Tablica 2.
Modelske procjene

Varijable	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Godine od ulaska u brak <i>baseline</i>				
rizik za razvod				
0 – 1	0,0033 ***	0,0041 ***	0,0044 ***	0,0041 ***
1 – 3	0,0108 ***	0,0133 ***	0,0146 ***	0,0136 ***
3 – 5	0,0140 ***	0,0171 ***	0,0195 ***	0,0181 ***
5 – 7	0,0129 ***	0,0156 ***	0,0186 ***	0,0172 ***
7 – 10	0,0114 ***	0,0136 ***	0,0171 ***	0,0159 ***
10 – 13	0,0095 ***	0,0112 ***	0,0153 ***	0,0142 ***
13 – 16	0,0081 ***	0,0093 ***	0,0138 ***	0,0128 ***
16 – 20	0,0071 ***	0,0080 ***	0,0130 ***	0,0121 ***
Kalendarsko vrijeme				
< 1991.	1 (ref.)	1 (ref.)	1 (ref.)	1 (ref.)
1991. – 1995.	0,636 ***	0,646 ***	0,577 ***	0,578 ***
1996. – 2000.	0,551 ***	0,576 ***	0,448 ***	0,448 ***
2001. – 2008.	0,766 ***	0,832 ***	0,537 ***	0,573 ***
> 2008.	1,003	1,134 *	0,623 ***	0,623 ***
Dob pri ulasku u brak				
Muš				
< 25		1 (ref.)	1 (ref.)	1 (ref.)
25 – 29		0,802 ***	0,796 ***	0,798 ***
30 – 34		0,801 ***	0,793 ***	0,797 ***
≥ 35		0,796 ***	0,786 ***	0,788 ***
Žena				
< 20		1 (ref.)	1 (ref.)	1 (ref.)
20 – 24		0,778 ***	0,775 ***	0,774 ***
25 – 29		0,688 ***	0,682 ***	0,680 ***
30 – 34		0,624 ***	0,623 ***	0,622 ***
≥ 35		0,590 ***	0,588 ***	0,585 ***
Obrazovanje				
Muš				
Nisko	1 (ref.)	1 (ref.)		1 (ref.)
Srednje	0,969 *	1,001		0,991
Visoko	0,827 ***	0,947 ***		0,941 ***
Žena				
Nisko	1 (ref.)	1 (ref.)	1 (ref.)	
Srednje	0,992	1,080 ***	1,065 ***	
Visoko	0,888 ***	1,102 ***	1,094 ***	
Bračna kohorta				
x muževo obrazovanje			Grafikon 1	
x ženino obrazovanje				Grafikon 2

Izvor: Autori, obrađeni podaci iz vitalne statistike o sklopljenim i razvedenim (prvim) brakovima.

Napomena: U analizi smo upotrijebili samo potpuna opažanja (s kovarijatima bez nedostajućih vrijednosti), pretpostavljajući da bi s obzirom na veliku bazu i relativno malo isključenih slučajeva (najviše oko 8%) to trebalo imati zanemariv utjecaj na modelske procjene. *Baseline* rizik pokazuje koliko razvedenih brakova u prosjeku možemo očekivati po paru-godini, a vezu sa svim ostalim kovarijatima izrazili smo preko relativnog rizika, koji pokazuje koliko je puta za zadanu kategoriju *baseline* rizik veći (procjena > 1) ili manji (procjena < 1) u odnosu na referentnu kategoriju.

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1; ref. = referentna kategorija

Obrazovanje i razvod braka u Hrvatskoj

Procjene iz modela 1 upućuju na negativnu vezu između obrazovanja i razvoda braka u Hrvatskoj. Na primjer, u odnosu na muškarce i žene s niskim obrazovanjem, muškarci i žene s visokim obrazovanjem imaju redom 17,3% i 11,2% manji rizik za razvod. To ide u prilog hipotezi H1a, no stvari su bitno drukčije kad se u analizi nalazi i dob pri ulasku u brak.

Procjene iz modela 2 otkrivaju da, nazovimo to tako, *timing* ipak igra važnu ulogu: kad se vodi računa o dobi pri ulasku u brak, obrazovne razlike u riziku za razvod među muškarcima slabe, a među ženama čak poprimalju suprotan predznak. Drugim riječima, ne samo da je dob pri ulasku u brak kovarijat koji je u snažnoj vezi s rizikom za razvod, dob pri ulasku u brak ujedno je kovarijat koji mijenja obrazovne razlike u riziku za razvod, pogotovo među ženama. To sugerira da kasniji ulazak u brak za one visokoobrazovane nezanemarivim dijelom stoji u pozadini negativne veze s obrazovanjem koja je procijenjena u modelu 1. Deskriptivna statistika (rezultati ovdje nisu prikazani, ali autori ih mogu dostaviti na zahtjev) potvrđuje da je u svim bračnim kohortama medijalna dob pri ulasku u prvi brak najveća za visokoobrazovane žene. Isto vrijedi i za muškarce, iako je gradijent puno slabiji. To objašnjava zašto se obrazovne razlike u riziku za razvod manje mijenjaju među muškarcima nego među ženama kad se kontrolira za dob pri ulasku u brak. Dakle, procjene iz modela 1, uvjetno rečeno, mjere »bruto« vezu između obrazovanja i rizika za razvod. Ta je veza negativna, ali je neizravna, a ponajprije među ženama. Među ženama, naime, veza s obrazovanjem iz modela 1 u potpunosti odražava dobro dokumentirane (Lyngstad i Jalovaara, 2010.) pozitivne učinke kasnijeg ulaska u brak na bračnu stabilnost. I druga istraživanja pokazuju da dob pri ulasku u brak može »posredovati« u vezi između

obrazovanja i rizika za razvod (Härkönen i Dronkers, 2006.).

Prema procjenama iz modela 2, rizik za razvod i dalje je manji među muškarcima s visokim nego s niskim obrazovanjem, dok među ženama, s druge strane, pronalazimo jasnu pozitivnu vezu. Veza s obrazovanjem koja je negativna za muškarce i pozitivna za žene odgovara hipotezi H1b i Beckerovoj teoriji, a odgovara i društvenom kontekstu s tradicionalnijim normama o braku, obitelji i muško-ženskim ulogama. Kad se, kao u Hrvatskoj, od žena očekuje da u najvećoj mjeri brinu o obitelji i kućanstvu, »dvostruki teret« s kojim se suočavaju zaposlene žene (obavljajući posao za plaću i onaj u obiteljskom domu, a uz nedovoljnu institucijsku potporu pri usklađivanju profesionalnih s obiteljskim obvezama), čini se, odnosi prevagu i podiže rizik za razvod među obrazovnijim ženama s većim ekonomskim potencijalom, što ponajviše dolazi do izražaja među ženama s visokim obrazovanjem, koje su uglavnom i najsklonije dvohraniteljskoj obitelji (Akrap i Čipin, 2011.).

Model 1 i model 2 odnose se na prosjek za sve bračne kohorte u analizi, a procjene iz modela 3 (za muškarce) i procjene iz modela 4 (za žene) preko interakcije (vidjeti dno tablice 2.) pokazuju kako se obrazovne razlike u riziku za razvod među bračnim kohortama za muškarce i, još i više, za žene mijenjaju.

Međukohortne promjene

Grafikon 1. prikazuje interakciju iz modela 3. Obrazovne razlike u riziku za razvod među muškarcima u starijim bračnim kohortama gotovo su neprimjetne. Međutim, u kohortnom rasponu koji analiza pokriva, rizik za razvod (naj)brže raste kod muškaraca s (naj)nižim obrazovanjem, pa negativna veza, u skladu s hipotezom H2, jača. U najnovijoj je bračnoj kohorti rizik za razvod veći nego u najstarijoj za sve obrazovne kategorije, no taj međukohortni porast daleko

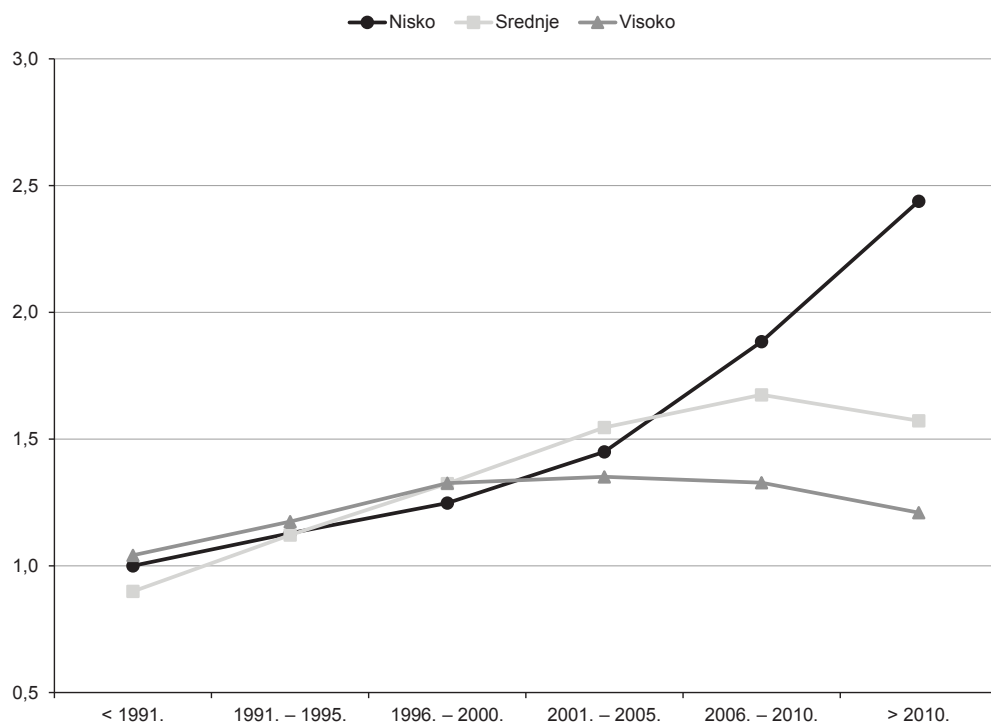
je najveći za muškarce s niskim obrazovanjem. Također se može zaključiti da relativno skromne obrazovne razlike u riziku za razvod iz modela 2 proizlaze upravo iz međukohortnih promjena, zato što slaba (ako ikakva) veza u starijim bračnim kohortama poništava snažniju, rastuću negativnu vezu u novijim bračnim kohortama.

Grafikon 2. prikazuje interakciju iz modela 4, iz koje je vidljivo da su međuko-

hortne promjene u vezi između obrazovanja i razvoda braka za žene još izraženije: isprva ne tako slaba pozitivna veza prelazi u negativnu. Drugim riječima, brakovi koji su se sklapali nešto prije i tijekom 1990-ih bili su (naj)nestabilniji za žene s (naj)višim obrazovanjem, no to prestaje biti slučaj. Baš kao i kod muškaraca, u novijim bračnim kohortama od visokoobrazovanih žena češće se razvode one niže obrazovane.

Grafikon 1.

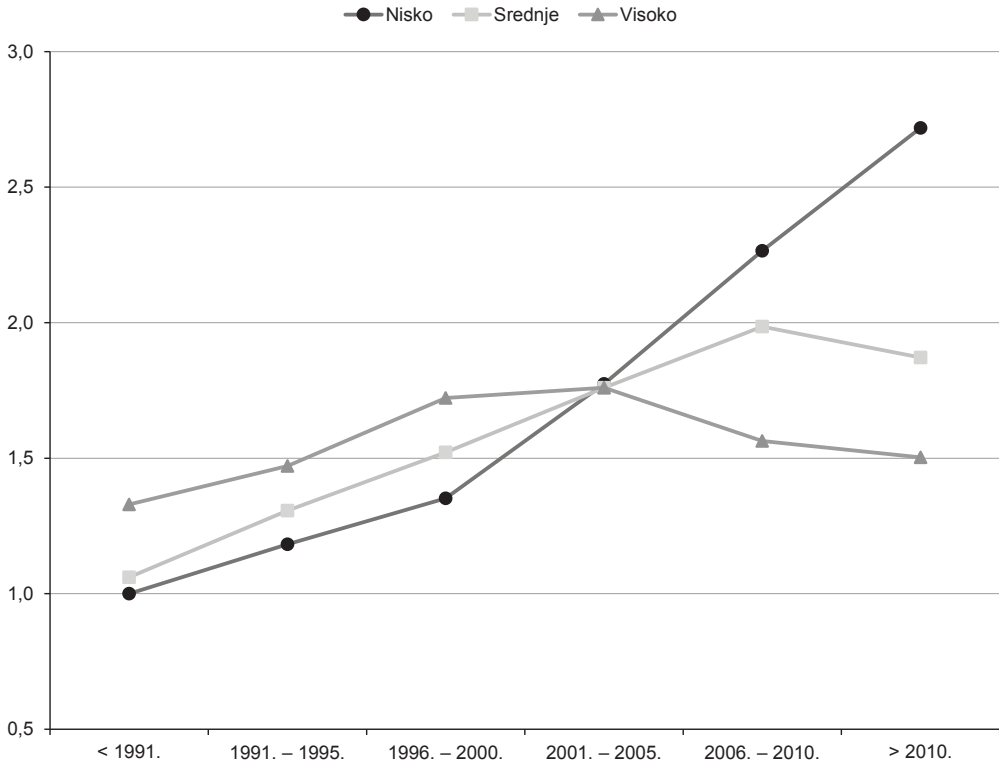
Obrazovne razlike u riziku za razvod: međukohortne promjene za muškarce

Grafikon 2.

Obrazovne razlike u riziku za razvod: međukohortne promjene za žene

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Naši rezultati navode na vrlo zanimljive zaključke. Prve procjene sugerirale su da u Hrvatskoj obrazovanje spušta rizik za razvod, no već sljedeći korak u analizi otkrio je da se tu zapravo radi o posrednom utjecaju koji stvara dob pri ulasku u brak. Kao i drugi istraživači (Härkönen i Dronkers, 2006.), uzevši to u obzir, dobili smo drukčiji »neto« utjecaj obrazovanja na rizik za razvod: iako u manjoj mjeri, i dalje negativan za muškarce, no, s druge strane, nedvojbeno pozitivan za žene. Taj nalaz potvrđuje da i muževi i ženini socioekonomski resursi na rizik za razvod mogu imati nezavisan i međusobno različit utjecaj (Jalovaara, 2001.), koji u Hrvatskoj, kao i u ostalim zemljama s pretežno tradicionalnim pogledima na brak,

obitelj i muško-ženske uloge, najbolje odgovara pretpostavkama iz mikroekonomske teorije o obitelji (Kalmijn, 2013.; Matysiak i sur., 2014.).

Međutim, čak se i u relativno tradicionalnom društvu kakvo je hrvatsko, čini se, stvari počinju mijenjati. U skladu s teorijskim pretpostavkama, pokazali smo da rizik za razvod najbrže raste među najniže obrazovanim supružnicima, baš kao što se bilježi i drugdje (Dronkers, 2015.). To je isprva beznačajan (za muškarce) i pozitivan (za žene) utjecaj obrazovanja na rizik za razvod s vremenom učinilo negativnim. Drugim riječima, u novijim bračnim kohortama od više obrazovanih češće se razvode oni niže obrazovani, što prije nije bio slučaj.

Ovaj rad opisne je naravi i ne pokušava objasniti uzroke sve prisutnije negativne veze između obrazovanja i razvoda braka. To je zadatak za buduća istraživanja. Međutim, izraženije promjene među ženama ističu doprinos prema spolu specifičnih teorija (Matysiak i sur., 2014.), dok međukohortni obrasci, koji se u Hrvatskoj, za razliku od nekih drugih zemalja (Salvini i Vignoli, 2011.), za oba spola kreću u sličnom smjeru, sugeriraju da prema spolu neutralna objašnjenja također imaju eksplanativnu vrijednost.

Ovdje je važno napomenuti i da bi pronađene promjene u vezi između obrazovanja i razvoda braka mogle biti povezane i sa strukturom ulaznih podataka. Naime, u bazi smo novije bračne kohorte pratili kraće od starijih, a prema nekim istraživanjima (Jalovaara, 2002.) niže obrazovanje najviše podiže rizik za razvod upravo u ranijim godinama u braku. Ono što sa sigurnošću možemo reći jest da je među starijim bračnim kohortama veza između obrazovanja i razvoda braka bila vrlo slaba za muškarce i pozitivna za žene, no da postoje **naznake** da se takva veza u novijim bračnim kohortama mijenja i sve više primiče negativnoj. Iako smo isto pronašli i u modelskim specifikacijama s cenzurom pri (pa i dvostruko) kraćem trajanju od ulaska u brak, u budućim istraživanjima svakako je dobrodošlo proširiti kohortni raspon iz kojeg se ispituje kako se u Hrvatskoj obrazovne razlike u riziku za razvod razvijaju u vremenu.

Dakako, razvod braka ponajviše plijeni interes zbog posljedica koje može izazvati. Istraživači se slažu da su, barem u prosjeku, te posljedice za odrasle i djecu negativne (Amato, 2000., 2014.; Härkönen, 2014.; Härkönen i sur., 2017.), a ako ujedno najjače pogađaju one s ograničenim socioekonomskim resursima, onda promjenjiva veza između obrazovanja i razvoda braka može postati jedan od mehanizama u širenju i reprodukciji društvene nejednakosti (Mc-

Lanahan, 2004.; McLanahan i Percheski, 2008.). Međutim, unatoč dobro razrađenoj teorijskoj osnovi, empirijska istraživanja isporučuju mješovite rezultate o važnosti koju veza između obrazovanja i razvoda braka ima za društvenu nejednakost i životne šanse među djecom. Razlog su heterogene posljedice koje razvod braka izaziva; naime, one ne moraju nužno biti teže za partnere/roditelje s niskim obrazovanjem (Leopold i Leopold, 2016.; Bernardi i Boertien, 2017.) i u budućim istraživanjima tek treba detaljnije ispitati kakve točno implikacije nalazi iz ovog rada nose za društvenu nejednakost u Hrvatskoj.

Naravno, čak i ako na društvenoj (makro) razini preko promjena u svojim sociodemografskim obilježjima ne pojačava postojeću nejednakost, to ne znači da razvod braka ne izaziva ozbiljne posljedice na pojedinačnoj (mikro) razini. One socioekonomske ovise o tipu socijalne države (Aassve i sur., 2007.) i mogu se ublažiti dobro poznatim mjerama javne politike, poput dohodovnih transfera i pomoći pri usklađivanju poslovnog i obiteljskog života (Uunk, 2004.).

LITERATURA

- Aassve, A., Betti, G., Mazzucco, S., & Mencarini, L. (2007). Marital disruption and economic well-being: A comparative analysis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 170(3), 781-799. <https://doi.org/10.1111/j.1467-985X.2007.00483.x>
- Akrap, A. (1999). Brak i obitelj u demografskom kontekstu. *Bogoslovska smotra*, 69(2-3), 313-338. <https://hrcak.srce.hr/31498>
- Akrap, A., & Čipin, I. (2011). Usklađivanje poslovnoga i obiteljskoga života u Hrvatskoj: utjecaj na fertilitet. *Društvena istraživanja*, 20(1), 47-68. <https://doi.org/10.5559/di.20.1.03>
- Akrap, A., & Živić, D. (2001). Demografske odrednice i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 10(4-5), 621-645. <https://hrcak.srce.hr/19998>
- Amato, P. R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Mar-*

- riage and Family*, 58(3), 628-640. <https://doi.org/10.2307/353723>
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>
- Amato, P. R. (2014). The consequences of divorce for adults and children: An update. *Društvena istraživanja*, 23(1), 5-24. <https://doi.org/10.5559/di.23.1.01>
- Becker, G. S. (1993). *A Treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Becker, G. S., Landes, E. M., & Michael, R. T. (1977). An economic analysis of marital instability. *Journal of Political Economy*, 85(6), 1141-1187. <https://doi.org/10.1086/260631>
- Bernardi, F., & Boertien, D. (2017). Non-intact families and diverging educational destinies: A decomposition analysis for Germany, Italy, the United Kingdom and the United States. *Social Science Research*, 63, 181-191. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2016.09.004>
- Bernardi, F., & Martínez-Pastor, J.-I. (2011). Female education and marriage dissolution: Is it a selection effect?. *European Sociological Review*, 27(6), 693-707. <https://doi.org/10.1093/esr/jcq031>
- Blossfeld, G. J. (2014). *Educational assortative mating and divorce: A longitudinal analysis of the influences of education on the divorce rate for different educational matches*. Paper presented at 2014 PAA Annual Meeting in Boston, MA. Available at <http://paa2014.princeton.edu/papers/141481>
- Blossfeld, H.-P., De Rose, A., Hoem, J. M., & Rohwer, G. (1995). Education, modernization, and the risk of marriage disruption in Sweden, West Germany, and Italy. In K. O. Mason & A.-M. Jensen (Eds.), *Gender and Family Change in Industrialized Countries* (pp. 200-222). New York: Oxford University Press.
- Blossfeld, H.-P., Golsch, K., & Rohwer, G. (2007). *Event history analysis with Stata*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Boertien, D., & Härkönen, J. (2018). Why does women's education stabilize marriages? The role of marital attraction and barriers to divorce. *Demographic Research*, 38(41), 1241-1276. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.41>
- Bonke, J., & Esping-Andersen, G. (2011). Family investments in children – Productivities, preferences, and parental child care. *European Sociological Review*, 27(1), 43-55. <https://doi.org/10.1093/esr/jcp054>
- Callens, M., & Croux, C. (2009). Poverty dynamics in Europe: A multilevel recurrent discrete-time hazard analysis. *International Sociology*, 24(3), 368-396. <https://doi.org/10.1177/0268580909102913>
- Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685-704. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00725.x>
- Črpić, G., Sever, I., & Mravunac, D. (2010). Žene i muškarci: egalitarnost na egzistencijalnoj i kolizija u svjetonazorskoj ravni. *Društvena istraživanja*, 19(1-2), 69-89. <https://hrcak.srce.hr/52189>
- Dronkers, J. (2015). *The changing impact of education on divorce and break-up risk* [Blog post]. Charlottesville, VA: IFS. Available at <https://ifstudies.org/blog/the-changing-impact-of-education-on-divorce-and-break-up-risk>
- Državni zavod za statistiku. (2016). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima*. SI 1582. Zagreb: DZS.
- Esping-Andersen, G., & Billari, F. C. (2015). Re-theorizing family demographics. *Population and Development Review*, 41(1), 1-31. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00024.x>
- Esteve, A., Schwartz, C. R., van Bavel, J., Permanyer, I., Klesment, M., & García-Román, J. (2016). The end of hypergamy: Global trends and implications. *Population and Development Review*, 42(4), 615-625. <https://doi.org/10.1111/padr.12012>
- European Values Study. (2016). *European Values Study 2008: Integrated Dataset (EVS 2008)*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA4800 Data file Version 4.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.12458>
- Eurostat. (2018). *Statistical database*. Available at <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Gelissen, J. (2003). Cross-national differences in public consent to divorce: Effects of cultural, structural and compositional factors. In W. Arts, J. Hagenaars & L. Halman (Eds.), *The Cultural Diversity of European Unity: Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study* (pp. 339-370). Leiden: Brill.
- Gelo, J., Akrap, A., & Čipin, I. (2005). *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (Bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Goldscheider, F., Bernhardt, E., & Lapppegård, T. (2015). The gender revolution: A framework for understanding changing family and demographic behavior. *Population and Development Review*,

- 41(2), 207-239. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00045.x>
- Goode, W. J. (1951). Economic factors and marital stability. *American Sociological Review*, 16(6), 802-812. <https://doi.org/10.2307/2087507>
- Goode, W. J. (1962). Marital satisfaction and instability: A cross-cultural analysis of divorce rates. *International Social Science Journal*, 14(3), 507-526.
- Grow, W., Schnor, C., & van Bavel, J. (2017). The reversal of the gender gap in education and relative divorce risks: A matter of alternatives in partner choice?. *Population Studies*, 71(S1), S15-S34. <https://doi.org/10.1080/00324728.2017.1371477>
- Härkönen, J. (2014). Divorce: Trends, patterns, causes, and consequences. In J. Treas, J. Scott & M. Richards (Eds.), *The Wiley Blackwell Companion to the Sociology of Families* (pp. 303-322). Chichester: John Wiley and Sons.
- Härkönen, J., Bernardi, F., & Boertien, D. (2017). Family dynamics and child outcomes: An overview of research and open questions. *European Journal of Population*, 33(2), 163-184. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9424-6>
- Härkönen, J., & Dronkers, J. (2006). Stability and change in the educational gradient of divorce. A Comparison of seventeen countries. *European Sociological Review*, 22(5), 501-517. <https://doi.org/10.1093/esr/jcl011>
- Heuveline, P., Timberlake, J. M., & Furstenberg, Jr., F. (2003). Shifting childrearing to single mothers: Results from 17 western countries. *Population and Development Review*, 29(1), 47-71. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00047.x>
- Hoem, J. M. (1997). Educational gradients in divorce risks in Sweden in recent decades. *Population Studies*, 51(1), 19-27. <https://doi.org/10.1080/0032472031000149696>
- Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2), 213-218. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4)
- Ivanova, K., Kalmijn, M., & Uunk, W. (2013). The effect of children on men's and women's chances of re-partnering in a European context. *European Journal of Population*, 29(4), 417-444. <https://doi.org/10.1007/s10680-013-9294-5>
- Jalovaara, M. (2001). Socio-economic status and divorce in first marriages in Finland 1991-93. *Population Studies*, 55(2), 119-133. <https://doi.org/10.1080/00324720127685>
- Jalovaara, M. (2002). Socioeconomic differentials in divorce risk by duration of marriage. *Demographic Research*, 7(16), 537-564. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2002.7.16>
- Kalmijn, M. (2013). The educational gradient in marriage: A comparison of 25 European countries. *Demography*, 50(4), 1499-1520. <https://doi.org/10.1007/s13524-013-0229-x>
- Kalmijn, M., De Graaf, P., & Poortman, A.-R. (2004). Interactions between cultural and economic determinants of divorce in The Netherlands. *Journal of Marriage and Family*, 66(1), 75-89. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2004.00006.x>
- Kalmijn, M., & Uunk, W. (2007). Regional value differences in Europe and the social consequences of divorce: A test of the stigmatization hypothesis. *Social Science Research*, 36(2), 447-468. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2006.06.001>
- Kreager, D. A., Felson, R. B., Warner, C., & Wenger, M. R. (2013). Women's education, marital violence, and divorce: A social exchange perspective. *Journal of Marriage and Family*, 75(3), 565-581. <https://doi.org/10.1111/jomf.12018>
- Kulu, H. (2014). Marriage duration and divorce: The seven-year itch or a lifelong itch?. *Demography*, 51(3), 881-893. <https://doi.org/10.1007/s13524-013-0278-1>
- Leopold, L., & Leopold, T. (2016). Maternal education, divorce, and changes in economic resources: Evidence from Germany. *SOEPpaper* No. 836. Berlin: DIW. Available at https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2778090
- Lesthaeghe, R., & Surkyn, J. (1988). Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development Review*, 14(1), 1-45. <https://doi.org/10.2307/1972499>
- Lyngstad, T. H., & Jalovaara, M. (2010). A review of the antecedents of union dissolution. *Demographic Research*, 23(10), 257-292. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2010.23.10>
- Martin, S. P. (2006). Trends in marital dissolution by women's education in the United States. *Demographic Research*, 15(20), 537-560. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2006.15.20>
- Matysiak, A., Styr, M., & Vignoli, D. (2014). The educational gradient in marital disruption: A meta-analysis of European research findings. *Population Studies*, 68(2), 197-215. <https://doi.org/10.1080/00324728.2013.856459>
- McLanahan, S. (2004). Diverging destinies: How children are faring under the second demographic transition. *Demography*, 41(4), 607-627. <https://doi.org/10.1353/dem.2004.0033>
- McLanahan, S., & Percheski, C. (2008). Family structure and the reproduction of inequalities.

- Annual Review of Sociology*, 34, 257-276. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134549>
- Oppenheimer, V. K. (1997). Women's employment and the gain to marriage: The specialization and trading model. *Annual Review of Sociology*, 23, 431-453. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.431>
- Özcan, B., & Breen, R. (2012). Marital instability and female labor supply. *Annual Review of Sociology*, 38, 463-481. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071811-145457>
- Philipov, D., & Dorbritz, J. (2003). *Demographic consequences of economic transition in countries of Central and Eastern Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Puljiz, V. (2002). Pokazatelji o prirodnom kretanju stanovništva, strukturi kućanstava i obitelji u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 9(2), 231-240. <https://doi.org/10.3935/rsp.v9i2.183>
- Salvini, S., & Vignoli, D. (2011). Things change: Women's and men's marital disruption dynamics in Italy during a time of social transformations, 1970-2003. *Demographic Research*, 24(5), 145-174. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2011.24.5>
- Sayer, L. C., & Bianchi, S. M. (2000). Women's economic independence and the probability of divorce: A review and reexamination. *Journal of Family Issues*, 21(7), 906-943. <https://doi.org/10.1177/019251300021007005>
- Schoen, R., Astone, N. M., Rothert, K., Standish, N. J., & Kim, Y. J. (2002). Women's employment, marital happiness, and divorce. *Social Forces*, 81(2), 643-662. <https://doi.org/10.1353/sof.2003.0019>
- Stevenson, B., & Wolfers, J. (2007). Marriage and divorce: Changes and their driving forces. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 27-52. <https://doi.org/10.1257/jep.21.2.27>
- Sullivan, O., Billari, F. C., & Altintas, E. (2014). Fathers' changing contributions to child care and domestic work in very low-fertility countries: The effect of education. *Journal of Family Issues*, 35(8), 1048-1065. <https://doi.org/10.1177/0192513X14522241>
- Uunk, W. (2004). The economic consequences of divorce for women in the European Union: The impact of welfare state arrangements. *European Journal of Population*, 20(3), 251-285. <https://doi.org/10.1007/s10680-004-1694-0>
- Vandecasteele, L. (2011). Life course risks or cumulative disadvantage? The structuring effect of social stratification determinants and life course events on poverty transitions in Europe. *European Sociological Review*, 27(2), 246-263. <https://doi.org/10.1093/esr/jcq005>
- Williams, D. T., Cheadle, J. E., & Goosby, B. J. (2015). Hard times and heart break: Linking economic hardship to relationship distress. *Journal of Family Issues*, 36(7), 924-950. <https://doi.org/10.1177/0192513X13501666>
- Zrinščak, S. (2008). Obiteljska politika. U V. Puljiz (ur.), *Socijalna politika Hrvatske* (str. 279-336). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Summary

WHO IS AT HIGHER RISK OF DIVORCE? EDUCATION AND MARITAL (IN)STABILITY IN CROATIA

Petra Međimurec, Ivan Čipin

*Faculty of Economics and Business, University of Zagreb
Zagreb, Croatia*

This paper studies the relationship between education and divorce in Croatia. Is it positive or negative? Is it gender-specific? Does it change over time (across marriage cohorts)? To provide answers to these questions, we merge micro-level vital statistics marriage and divorce records into a single database. The database includes information on all couples who entered first marriage between 1989 and 2014: it picks them up on their wedding date and follows them until they get a divorce, or until the observation is censored. Using event history techniques, we find that on average, across all marriage cohorts, less-educated men and better-educated women are more likely to divorce. Another key finding is that over time, for men and women alike, divorce risk seems to grow fastest among the lower educated. This suggests an accumulation of disadvantage for the lower educated, because divorce can have negative consequences for adults and their children, so future research should check whether our findings bear implications for social and economic inequality in Croatia.

Key words: divorce, education, Croatia.